

HISTORIE A SKLADBA POSLEDNÍ ŽĎÁRSKÉ KLÁŠTERNÍ KNIHOVNY

JINDRA PAVELKOVÁ

Abstrakt: Historie knihovny kláštera cisterciáků ve Žďáře nad Sázavou je pestrá stejně jako samotné dějiny kláštera. V průběhu jeho existence zde byly budovány tři knihovny, ta poslední po obnově chodu žďárského řádového domu v roce 1639. Tato třetí knihovna pak vzala za své v okamžiku zrušení kláštera v roce 1784. Vliv na její skladbu měly jednak omezené finanční možnosti v době krátce po obnově a také ve Žďáře fungující šlechtická akademie, díky níž se do fondu dostalo velké procento světské literatury.

Klíčová slova: Klášterní knihovna, Žďár nad Sázavou, cisterciácký klášter, dějiny knihoven.

Pro třetí žďárskou knihovnu je hlavním pramenem poznání soupis Jana Aloise Hankeho z 22. října 1784 sestávající ze dvou částí. První byla sepsána Franzem Prokopem Schlechtou, c. k. knihovním adjunktem, Josefem Josschnitzerem, komorním vrchním ředitelem, a Jakobem Straßmannem, měšťským knihkupcem a nakladatelem, za přítomnosti expodpřevora P. Valentina Gertnera a P. Erasma Löwa. Knihovnu rozděluje dle oborů. Seznam patrně zachycuje původní uložení žďárského knihovního fondu, jednotlivé regály ale podle všeho nebyly značeny písmeny ani číslicemi, ale možná jen jednoduchým názvem oddílu. Ze soupisu se dá usuzovat, že komise procházela knihovnu regál po regálu a zapisovala svazky tak, jak byly v sále či sálech fyzicky umístěny. Seznam uvádí v samostatném sloupci jméno autora, název, místo a rok vydání, formát (zde se objevuje i informace o počtu svazků, je-li jich dva a více) a cenu knih ve zlatých a krejcarech.

Druhá část seznamu v úvodu přináší seznam knih dělených Hankem na rukopisy (14 položek), typografické starožitnosti (25 položek), knihy použitelné („Brauchbare“ – 960 položek), „Manken“ (162 položek) a „Wust“ (chaos – 1 418 položek). Knihy náležející dle Hankeho do kolonky „Wust“ se v soupisu nenacházejí.

U rukopisů je vedle autora a názvu uveden i formát a datace (v podobě roku nebo zařazení do století), typografické starožitnosti vedle autora a názvu uvádí místo a rok vydání, v několika případech i vydavatele. Kategorie „Brauchbare“ a „Manken“ jsou dále děleny podle formátu knih na folia, kvarty, osmerky a dvanáctky. Písař připsal zkratkami i typ vazby. Podle druhé části soupisu bylo ve žďárské knihovně uloženo 2 579 titulů.

Soupis uložený ve fondu Církevního oddělení Moravského gubernia¹ přináší přes 2 500 položek. Je členěn do sloupců přinášejících jméno autora, název, místo a rok vydání, formát a cenu a jedná se buď o předlohu, nebo opis výše uvedeného seznamu z Olomouce. Ne všechny položky jsou vždy vyplněny, obvykle chybí nakladatelské údaje. Knihovna obsahuje převážně knihy tištěné, v soupisu se však objevují mezi tisky zapsané i rukopisy. Knihy jsou v seznamu zapsány v celkové ceně 530 zlatých a 14 krejcarů.

Knihy se samozřejmě nacházely i v mnišských celách. Zápisy v inventářích jsou velmi variabilní vedle relativně konkretizovaných údajů „Bücher in folio ... 18 Stück, deto in 4to,

1 Moravský zemský archiv v Brně, B2 Moravské gubernium – církevní oddělení, kart. 108, sig. K20/43a, fol. 154r–195v.

beigleichen 20 Stück, in 8vo, 4 st. theils Medicinische, theils theologische“² se setkáme i s údajem „1 Kasten mit Bücher“.³ Na některých celách se nacházelo i přes 100 knih. Soupisy jsou opět psané různými písaři – zřejmě přímo řeholníky. Pod seznamem je připojen podpis.⁴

Nyní se podívejme na skladbu žďárského fondu tak, jak ji soupisy zachytili. Tím se seznámíme i s členěním na jednotlivé obory.

Kázání se ve Žďáře nad Sázavou nacházela hned ve čtyřech oddílech označených v soupisu jako „Concionatores latini“, „Concionatores in latino in formato 4°“, „De Sermonibus Concionibus“ a „Deutsche Predigten“. Napříč těmito oddíly se objevují kázání všech druhů a pronášena při nejrůznějších příležitostech. Zastoupeni jsou autoři moderní i církevní otcové. Většina kazatelských příruček je zjevně tištěná, přehled uvádí ovšem i příručky typu *Orationes variae*, které v sobě mohly shrnovat tištěné i rukopisné jednotliviny z pera žďárských cisterciáků. Do oddílů kázání se samozřejmě řadily rovněž obecné kazatelské příručky. V prvních dvou oddílech je většina položek datovaná a má uvedeno místo vydání. Záznamů se zde nalézá 156 převážně z 2. poloviny 17. století (70), o něco méně je zastoupena 1. polovina 18. století (40), v jednotkách se již objevují položky datované do 16. století (14), 1. poloviny 17. století (12) a 2. poloviny 18. století (20). Samostatně vyčleněná kázání kvartového formátu představují velkou část z tohoto oddílu.⁵ Převážná většina knih byla německého vydání na čele s Kolínem nad Rýnem (41) a Augšpurkem (25). Další lokality jsou zastoupeny výrazně menším počtem doložení (Mohuč 7, Mnichov 6, Norimberk 5, Würzburg 4, Frankfurt nad Mohanem a Dillingen 3, Ingolstadt 2, Heildelberg, Bamberk, Sulzbach, Lipsko, Eichstädt 1). Nalezneme zde ale i 15 titulů vtištěných v Praze, dva z Olomouce a jeden z Brna. Rovněž v dalších dvou oddílech je nejčastější kvartový formát. Překvapivě u německých kázání (celkem 177 položek) je poměrně hojný foliový formát. Co se data vydání týká, opět převládá literatura od poloviny 17. do poloviny 18. století (s tím, že u německých kázání 1. polovina 18. století oproti ostatním oddílům velmi výrazně převažuje (116 × 45 z 2. poloviny 17. století)). V oddílu „De Sermonibus Concionibus“ (celkem 59 položek) jsou doloženy rovněž dva prvotisky – spis Bernarda Longa *Casus super haeretales* vtištěné ve Štrasburku roku 1496 a *Sermones* sv. Bonaventury vydaná v roce 1482.⁶ V obou oddílech převažují německá místa vydání, na předním místě Augšpurk (71), Norimberk (29), Kolín nad Rýnem (16), Řezno (12), Würzburg (9), Sulzbach, Ingolstadt (7), Dillingen, Mnichov (6), Wildberg (4), Kempten, Frankfurt nad Mohanem (2), Wetzlar, Míšeň, Bamberk, Kostnice, Mohuč a Wittenberg (1). Hojněji jsou zastoupena rakouská centra knihtisku – Vídeň (17), Salzburk (9), Linec (2). Z domácích tisků se setkáme s Prahou (8), Brnem (8), Olomoucí (1) a Loukou u Znojma (1).

Za latinskými kázáními je v soupisu sepsán oddíl církevní historie („Historici sacri“, 83 položek) převážně foliového a kvartového formátu (36 × 36 × 11), ve kterém je rovněž většina položek z 1. poloviny 18. století (45). Oddíl obecně zahrnuje literaturu z let 1502–1783, ovšem z 16. století jsou doloženy již jen další tři tituly a po polovině 18. století jich bylo pořízeno dalších sedm. Větší část titulů je zastoupena současnými, můžeme říci možná až moderními,

2 TAMTÉŽ, kart. 109, sig. K20/43b, fol. 988r.

3 TAMTÉŽ, fol. 920r.

4 TAMTÉŽ, fol. 375r–998r.

5 Kvarty se ovšem nachází i v části nevyčleněné tomuto formátu, naopak osmerky a folia jsou uvedeny u položek z tohoto oddílu. Označení bylo tedy patrně jen formální nebo bylo vytvořeno výrazně dříve a z hlediska prostorového bylo následně porušeno.

6 Místo vydání neuvedeno.

autory. Své místo v knihovně našli samozřejmě i autoři ze zemského hlediska domácí – Maximilián Wietrovský, Josef Bilovský, Bohuslav Balbín či Jan Jiří Středovský. I s ohledem na tuto skutečnost tedy nepřekvapí, že u míst vydání převládá jednoznačně Praha (25) s odstupem následovaná Augšpurkem a Kolínem nad Rýnem (8).

U církevních otců (77 položek) a představitelů scholastiky z těch titulů, které jsou datované, převládá opět 1. polovina 18. století (33), následována s odstupem 2. polovinou 17. století (26). U knih jednoznačně převládá folio (38), což je typický formát pro spisy otců. Zbylé knihy jsou zejména v kvartech (27). Nejhojněji byla nakupována vydání z Benátek (10), Paříže a Kolína nad Rýnem (6), Lyonu a Augšpurku (5) či z Verony, Antverp a Říma (4).

Nepříliš početný byl oddíl lékařské literatury (59), což bylo ovšem patrně dáno tím, že např. herbáře stávaly jinde. Literatura byla podle všeho dokupována začátkem 18. století a vybírala se soudobá produkce (38 položek), jen v ojedinělých případech se jednalo o starší literaturu. Po polovině 18. století se do fondu dostaly již jen dva exempláře lékařské literatury. Na regálu vedle sebe stály jak obecné lékařské příručky (např. *Opera medica* T. Platera z roku 1680), tak specializované tituly (např. Schellenbergerova *Physiologia* z roku 1742). Nejhojněji jsou pojednání převážně kvartového formátu (37) věnována chirurgii a rovněž chemickým příručkám. Převážná část literatury vyšla v Lipsku (12), Praze a Frankfurtu nad Mohanem (10) či Norimberku (8).

Oddíl „Oratores et Epistolae miscelaneae“ je oproti předchozím převážně osmerkového formátu, což je ale opět v souladu se zde uloženou literaturou. Nejčastěji se setkáme s knihami od poloviny 17. do poloviny 18. století. Nejstarší položka byla vydána roku 1553 (Georgius Fabricius, *Romae et ejusdem itinerum lib. unus*, Basilej, 1553), nejmladší opět roku 1783. Tento regál obsahuje nejrůznější literaturu od příruček pro rétoriku, epistolografii, úřední korespondenci nebo obecně státovědu a různé spisy označené jako „Beschreibung“ prakticky čehokoliv. Z míst vydání jsou doložena nejčastěji ta německá – Augšpurk a Lipsko (8), Frankfurt nad Mohanem (7), Mnichov a Kolín nad Rýnem (6). Hojně je zastoupena též Praha (8), z našich dalších vydavatelských center je doloženo po jednom výskytu Brno, Olomouc a Znojmo.

Oddíl matematické a ekonomické literatury obsahuje 60 položek opět převážně vydaných v rozmezí let 1650–1750, nejstarší tisk vznikl v roce 1531 a jedná se o Münsterovo *Compositio horologium* vydané v Basileji. U tohoto regálu se vracíme k převaze kvartů, foliový a osmerkový formát tvoří zhruba druhou polovinu zde umístěných knih. Uloženy jsou zde rovněž tři tituly označené jako rukopisy. Jedná se o *Cosmographia Manuscriptum generalia et specialia principia in praxim Juris, Exercitationes mathematicae* a *Reformation der Staats Rechten in Königr. Böhmeim*. Z názvů je patrné, že se nejedná čistě o díla matematická a ekonomická. Stejně tak je různá i sem zařazená produkce tištěná. Vidět zde můžeme geografie, spisy o geometrii, aritmetice, výstavbě zahrad, astrolábu, výcviku koní, politice, válečnictví či erbech. Jednalo se v podstatě o regál, který shrnoval základy vědění, které si měla na šlechtické akademii vštepovat zde se vzdělávající šlechta. Knihy zde umístěné byly vydávány opět zejména v Německu – jednoznačně nejvíce je doložen Norimberk (11), následovaný Frankfurtem nad Mohanem (6), Lipskem (5) a Augšpurkem (3).

Církevní právo je zastoupené cca 90 položkami, z nichž u větší části není uveden formát. Nepřekvapí nejčastější datace spadající do 2. poloviny 17. a 1. poloviny 18. století, nejstarší položka byla vytištěna roku 1505 v Norimberku (Johannes Kukler, *Theologico canonicum opusculum*). Další tisk z 16. století nese dataci 1519, pak se ale již přesouváme do 70. a 80. let 16. století. Nejmladší tisk tohoto oddílu je datován do roku 1771. Ač před sebou máme řádovou knihovnu, tak se i v oddílu kanonického práva jedná zejména o základní příručky

sloužící všeobecnému rozhledu, jen výjimečně se setkáváme s položkami ryze klášterními (např. *Antiquarium monasticum* Nebridia Mendelhelma vydané v Augšpurku roku 1650). Literatura zde uložená vycházela v Kolíně nad Rýnem (24), Praze (14), Norimberku (10), Benátkách a Augšpurku (8), Lyonu (6), Vídni a Salzburku (4), Mnichově (3) atd.

Nejhojněji byl ve Žďáře zastoupen oddíl světského práva. Zde umístěných 449 titulů bylo vydáno v rozmezí let 1501–1762. Jedná se o obor, který byl zjevně budován v souvislosti se snahou o založení a fungování šlechtické akademie, neboť byly hojně dokupovány knihy vydávané v 16. století (63), v 1. i 2. polovině 17. století (90 + 138) a v 1. polovině 18. století (88), následně se do knihovny dostalo již jen pět položek patřících ke světskému právu. Větší část literatury ovšem nenese dataci. Formátové zastoupení je vychýleno ve prospěch kvartů (169) a folií (159), ovšem ani osmerky nezůstávají příliš pozadu (102). Stáří titulů a také obor zapříčinily, že se mezi místy vydání setkáváme s těmi nepříliš obvyklými. Nejhojněji byla zastoupena literatura vydaná ve Frankfurtu nad Mohanem (82) a v Praze (61), další lokality již nacházíme v menší míře. Doložen je např. Kolín nad Rýnem (33), Lyon (22), Norimberk (20), Lipsko a Vídeň (16), Amsterdam (14), Tübingen, Jena a Benátky (9), Hannover, Štrasburk a Wittenberg (7), Ingolstadt a Paříž (6), Salzburg a Marburg (5), Magdeburg, Lovañ, Basilej a Würzburg (4), Ženeva, Antverpy, Augšpurk, Helmstedt, Vratislav (3) atd.

Za církevním právem byl zapsán oddíl polemické a morální teologie (296 položek, u větší části chybí datace). I v tomto oboru převládá jednoznačně datace knih z 1. poloviny 18. století (129) před 2. polovinou 17. století (59). Ovšem hojněji je zastoupena i literatura z 2. poloviny 18. století (30). Nejstarší položka nese datum 1501 a jedná se o *Summu contra gentilem* Tomáše Akvinského (Augšpurk). Převážná většina svazků se řadí mezi formáty folio (73), kvart (87) a osmerka (129), doložena je ovšem také dvanáctěrka a šestnáctěrka. Překvapivě nejčastěji byla literatura tištěna v Praze (85), teprve s velkým odstupem následují první německé lokality – Kolín nad Rýnem (45) a Augšpurk (35). Mezi dalšími českými lokalitami nacházíme Znojmo, Brno, Jindřichův Hradec, Hradec Králové (1) a Olomouc (6). Ve větším počtu jsou zastoupeny dále jen Benátky (15) a Vídeň (13). Další rakouské lokality mají opět jen po několika výskytech (Linec, Salzburg, Pasov).

Jeden prvotisk se nacházel v oddílu filozofie (celkem 120 položek). Jedná se o Aristotelovu *Philosophii* vydanou roku 1496 v Benátkách. Naopak ten nejmladší byl vydán roku 1774 ve Vídni (Maximilian Hell, *Ephemerides astronomicae*). Nejhojněji jsou tentokrát zastoupeny tituly z 2. poloviny 17. století, od začátku 18. století knih ubývá. Z formátů převažují osmerky (53), následované kvarty (45) a folii (22). Z míst vydání je opět nejhojněji zastoupena Praha (31) následovaná s výrazným odstupem Vídní (10), Benátkami a Kolínem nad Rýnem (8). Dále se objevuje Paříž (5), Augšpurk a Wittenberg (4), Würzburg a Salzburg (3), Brixen, Mnichov, Lipsko, Ženeva, Lyon a Frankfurt nad Mohanem (2). Téměř 30 položek je ovšem bez místa vydání. Mezi položkami ryze filozofickými se zcela typicky nacházejí rovněž pojednání z metafyziky a fyziky, etiky, případně přírodních věd, logiky a matematiky. Ve srovnání s oddílem hlásícím se svým označením k matematice a ekonomii se v tomto regále nalézaly teoretické spisy se systemizací daných oborů, zatímco dříve popsany fond měl již čistě praktickou náplň.

Následuje oddíl Písma svatého, kterým by celá knihovna měla správně začínat. Vedle různých vydání Bible (celé i jednotlivých knih) zde byly uloženy rovněž konkordance a některé výklady (celkem 155 položek). Tento oddíl byl v 18. století budován zejména ze soudobé literatury, jen výjimečně se dokupovaly tituly starší (nejstarší položka je z roku 1504 a jedná se o *Psalterium Germanicum* Mikuláše z Lyry vydané ve Wormsu). Nejvíce titulů bylo vydáno ve 2. polovině 18. století. Vzhledem k oboru překvapí nejčastěji zastoupený osmerkový

formát (49, folio 29, kvart 16). Nejdoloženější místa vydání jsou Praha (14), Kolín nad Rýnem (13) a Lyon (9). Tento oddíl nás nejvíce přesvědčuje, že autor soupisu byl jazykově Němec, neboť jednotlivé položky jsou uvedeny v němčině, přestože odkazují k jinému jazyku (nejčastěji češtině).

Za Písmem svatým se v seznamu nachází oddíl věnovaný světským autorům (169 titulů). Nejvíce zastoupenou je literatura 2. poloviny 17. století (55), půlstoletí předchozí a následující mají téměř stejný počet položek (28 × 29). Nejstarší tisk vyšel roku 1554 (*Dictionarium nominum proprium*) v Kolíně nad Rýnem. Větší množství jednotek ovšem údaj o dataci stejně jako o místu vydání nemá. Vzhledem k oboru nepřekvapí, že převážná většina knih je osmerkového formátu (111), výrazně méně je kvartů (45), folia a dvanáctěrky jsou již jen v řádu jednotek. Obsahová skladba tohoto oddílu je velmi různorodá. Nalezneme zde geografii, historické spisy, spisy antických autorů, etiku a rétoriku, knihy lékařské a botanické, gramatiky několika jazyků, případně slovníky. S některými z vyjmenovaných oblastí se setkáme ještě v dalších oddílech žďárské knihovny. Knihy byly nejčastěji vydány ve Vídni a Norimberku (17), Frankfurtu nad Mohanem a Kolíně nad Rýnem (16), Praze a Basileji (11), Benátkách, Augšpurku, Lipsku a Lyonu (6).

Další v pořadí je uvedena církevní historie s knihami z rozmezí let 1533–1774. Tento oddíl je oproti oddílu světské historie poměrně malý, neboť se v něm nachází pouze 43 titulů oproti světským dějinám s 96 položkami. Překvapující může být rovněž ryze české zaměření oddílu, který je věnován zejména českým světcům a českým církevním dějinám, jen sporadicky se setkáme s dějinami a svatými okolních zemí či Říše. Formátově je tato skupina knih rozložena téměř rovnoměrně mezi folia, kvarty a osmerky. Tituly byly vydány zejména v Praze (11), Lipsku (7), Augšpurku a Frankfurtu nad Mohanem (5), Vídni a Norimberku (3), Kolíně nad Rýnem (2) a Znojmě, Ambergu, Mohuči, Basileji, Velkém Hlohovci a v Benátkách (1). Z toho 14 položek bylo vytištěno v 1. polovině 18. století, o čtyři méně ve 2. polovině 17. století.

U světské historie je nejvíce položek z 2. poloviny 17. století (33), o něco méně pak z následujícího půlstoletí. Nejstarší kniha byla vytištěna roku 1502 ve Štrasburku a je jí spis *Historia Lombardina*. Nejčastěji se setkáme s kvartovým formátem, o polovinu méně je folií a osmerek. V několika případech je doložena též šetnáctěrka. Oproti církevním dějinám obsahuje tento regál průřez historií Evropy, popisy významných válek a spřátelených (katolických) zemí. Velká část fondu byla vydána ve Frankfurtu nad Mohanem (17), další místa mají již jen pár dokladů – Kolín nad Rýnem (6), Basilej a Norimberk (5), Lipsko (4), Augšpurk, Praha, Vídeň, Antverpy, Mohuč a Štrasburk (3), Lyon, Würzburg, Hamburg, Tübingen, Halle (2) a Benátky, Lovañ, Mnichov, Ingolstadt, Bamberk, Dillingen, Olomouc, Sulzbach, Utrecht, Freiburg, Řezno, Wittenberg, Stadt am Hof či Ulm (1). Rovněž v tomto oddílu nalezneme díla antických autorů stejně jako práce geografické.

Oddíl zapsaný mezi světskou a církevní historií byl v soupisu samostatně vyčleněn spíše z prostorových důvodů než z důvodu obsahu. Je označen „In Sache der Tür entgegen“ a obsahově se zde nalézají díla z oblasti etiky, jazykovědy či historie. Je zde uvedeno také pouze 13 položek z let 1534–1736 vydaných v Praze, Basileji, Drážďanech, Augšpurku, Hannoveru, Trnavě, Vídni, Erfurtu, Štrasburku a Frankfurtu nad Mohanem.

Stejně tak prostorově byl patrně oddělen poslední oddíl soupisu „*Libri variarum Artium*“ se 44 položkami z let 1590–1762. Pouze jedním titulem je zastoupeno 16. století, 1. polovina 17. a 2. polovina 18. století, většina knih tedy byla vydána v rozmezí let 1650–1750. Větší část záznamů ale neuvádí místo vydání a u části není napsán rok nebo formát. Obsahově jsou zastoupena díla z chemie, přírodopisu, rostlinopisu, topografie, geografie, heraldiky, architektury či ekonomie.

Předposledním oborem zapsaným v soupisu jsou knihy asketické vydané v letech 1513–1766 (143 položek). Nejstarší tisk – spis Marka Mancelliho *Doctrinae salutares* – vyšel v Basileji. Knihy jsou opět ve většině případů z 2. poloviny 17. století (42) a z 1. poloviny 18. století (51). Převažuje osmerkový formát (80), dále jsou zastoupeny kvarty (27), šestnáctky (24) a folia (6). Nejčastějším místem vydání je Augšpurk (24), Kolín nad Rýnem (22) a Praha (19). Až na Vídeň (8), Dillingen (5), Antverpy (4), Vratislav a Mnichov (3).

HISTORY AND STRUCTURE OF THE LAST LIBRARY OF THE MONASTERY IN ŽĎÁR NAD SÁZAVOU

Summary: History of Library of the Cistercian monastery in Zdar is varied as well as history of the monastery. There were built three libraries during the monastery existence, the last restart of the Zdar monastic house in 1639. This third library, then he took his time together with the monastery in 1784. Her structure was limited by financial possibilities in the period shortly after renewal and also in Zdar functioning aristocratic academy, thanks to which the fund received a large percentage of secular literature.

Key words: Library of the monastery, Žďár nad Sázavou, Cistercian monastery, History of libraries.

PhDr. Jindra Pavelková (*1980)

Po absolvování studia historie a pomocných věd historických na FF MU nastoupila v roce 2004 do Oddělení rukopisů a starých tisků MZK v Brně na výzkumný záměr *Historické fondy MZK v Brně*. O rok později odešla do Muzea Brněnska spravovat historickou knihovnu rajhradského benediktinského kláštera. V roce 2010 se vrátila do MZK a od roku 2012 zaštiťuje projekt *NAKI Benediktinský klášter Rajhrad jako kulturní fenomén*.